

Гүлназия БОДЫҚҚЫЗЫ,
Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ
жанындағы «Отырар кітапханасы»
ғылыми орталығының жетекші
ғылыми қызметкері

ӘЛКЕЙ МАРҒҰЛАН мұрасы

Ұрпаққа білім беріп, ұлттық мүдде негізінде тәрбиелеуде, арғы ата-бабалар жайлы дәйек-деректерді санасына сіңіруде жастарды тарихи мұралармен таныстырудың тәлім-тәрбиелік мәні зор. Осы орайда, Қазақстан ғылымы мен өнерінің, әдебиет қайраткерлерінің, ұлттық мүддені қадірлейтін жеке тұлғалардың мемориалдық-мұражай кітап қорларын жүйелі жинақтаған Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті жанындағы «Отырар кітапханасы» ғылыми орталығының ұжымы атқарып отырған рухани танымдық, ғылыми бағыттағы жұмыстары оқырман игілігіне жарап жатыр.

Орталықтағы Германия Сыртқы істер министрі Д. Геншердің, жазушылар С. Бегалиннің, М. Қаратаевтың, Т. Кәкішевтің, Р. Сыздықованың, О. Нұрмағамбетованың, С. Қирабаев пен Ә. Бейсенованың, Т. Жұртбайдың жеке кітап қорларымен бірге Қазақ ССР Ғылым академиясының академигі, археолог, шығыстанушы, этнограф, тарихшы, әдебиетші Әлкей Хақанұлы Марғұланның

мұражай кітапханасын да университет ғалымдары, ізденушілер мен студенттер кеңінен пайдалануда.

Алғаш білімді ауыл мектебінен алып, одан соң Ленинградтағы мемлекеттік университеттің Шығыс тілдері бөлімін табысты аяқтағаннан кейін аспирантураға түсіп, 1940 жылы көне қыпшақ тілінде жазба ескерткіштер жөніндегі ғылыми-зерттеу еңбегі үшін

ғылым кандидаты дәрежесіне лайық деп танылады. 1946 жылы қазақ халық эпосы туралы ғылыми еңбегі үшін филология ғылымдарының докторы дәрежесін иеленген ғұлама ғалым Қазақстанның, соның ішінде Орталық Қазақстанның көне дәуірдегі мәдениетін, салт-дәстүрін зерттеу саласында көп жұмыс жүргізді.

Әлкей Марғұланның зерттеулерінің бір саласы

Әлкей Хақанұлы Марғұлан — Қазақстан археология мектебінің негізін салушы, ғылымның көптеген салалары: этнография, тарих, шығыстану, әдебиеттану, өнертану бойынша көрнекті қайраткер. Филология ғылымдарының докторы (1945 жылы), Бүкілодақтық География қоғамының толық мүшесі, Қазақ ССР ҒА академигі (1958 жылы), профессор (1960 жылы), Қазақ ССР ғылымының еңбек сіңірген қызметкері (1961 жылы).

Ғалым 1904 жылы 11 мамырда Павлодар облысы, Баянауыл ауданында дүниеге келді. Әкесі Хақан — атақты Олжабай батырдың тікелей ұрпағы.

Әлкей Марғұланның ұзақ жылғы қоғамдық өмірдегі және ғылымдағы үлкен еңбегі жоғары бағаланып, Ленин, Еңбек Қызыл Ту ордендерімен және бірнеше мемлекеттік медальдармен марапатталды.

түрлі тарихи кезеңдердегі архитектуралық жүйемен салынған ежелгі ескерткіштер және оларды салыстыру арқылы ғылыми деректерді жинауға бағытталған. Қазақтың ұлан-ғайыр даласы ежелгі ескерткіштерге кенде емес. Киелі мекендер, мазарлар мен археологиялық кешендер, атақты байлар мен билер, елін жаудан қорғаған батырлар мен хан-сұлтандар жайлы шежіре айтып сыр шерткендей көрініс береді.

«Ұлы адамдар ғасырларға қызмет етеді», – деп жазушы Ғ. Мүсірепов айтқандай жас ұрпаққа, келешекке зерделі ой, ғылыми жол, өшпес өнеге қалдыру тек ғұламаларға ғана тән болса керек. Ғалымның ғылыми орталыққа өткізілген әрбір затының өзіндік тарихы бар, зерттеуді қажет ететін мұрағаттар. Басым бөлігі ғалымның 700-ден астам кітап қоры бар жеке кітапханасынан тұрады. Кітапханасында қазақ, орыс, неміс, ағылшын, қытай тілдеріндегі археология, этнография, шығыстану, тарих, өнертану салаларына байланысты кітаптар, шетел ғалымдарының қолтаңбамен сыйға берген кітаптары, ғылыми зерттеу экспедицияларының карталары, қолжазбалары сақталған.

Марғұланның айрықша көңіл бөліп, ұзақ жылдар шұғылданғаны – аты әлемге әйгілі қазақтың тұңғыш ғалымы Шоқан Шыңғысұлы Уәлихановтың өмірі мен еңбегі. Шоқантану саласына саналы ғұмырын арнап, талмай еңбек етті. Ғалымның басқаруымен 1958 жылы Шоқанның таңдамалы

шығармалар жинағы жарық көрді. 1957-1968 жылдарда Ә. Марғұланның басшылығымен Ш. Уәлихановтың бес томдық академиялық жинағы дайындалды. Архивтерді ақтара отырып, Шоқанның қаламынан туған 300-дей шығармасын тапты. Оған ғылыми редакция жасап Шоқан туралы өмірбаяндық кітап жазып, қолжазбасын қалдырды. Осы еңбектерінде ғалым Шоқан өмірін цифрлар дерегінің шолақтiзбегiмен емес, нақтылы болмыс шындығымен, тарихи-әлеуметтік тұлғасымен біртұтас қалпында танытуға ден қойған.

Оның «Шоқан және Манас» атты монографиялық еңбегі Ш. Уәлихановтың бауырлас қырғыз халқының эпосы «Манасты» зерттеуге қосқан үлесін анықтайды.

Ә. Марғұлан қазақ фольклорының қазақтың сөз байлығын тексерумен де шұғылданды. Қазақ халқының ертедегі жауынгерлік дәстүрі, XVI-II-XIX ғасырлардағы тарихи қозғалыстары, қазақ халқының Ресейге қосылуының ізгі

ықпалы туралы архивті тексеріп, олардың әдебиеттегі көрінісі жөнінде де зерттеген материалдары ұшан-теңіз. Ол Абайдың, Жаяу Мұсаның, Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің жаңа қолжазбаларының хаттарын тауып жариялады. Филология саласындағы елеулі еңбегі – қазақ эпосының шығу, жасалу тарихы туралы зерттеулері. Қазақтың ертедегі батырлар жырын халықтардың сол замандағы қоғамдық тарихымен, тұрмысымен, көркемөнерімен байланысты зерттеу – ғалым көтерген мәселенің негізгі нысанасы.

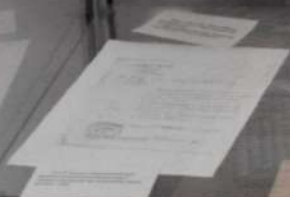
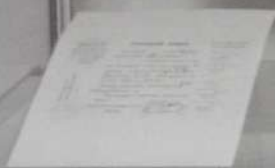
Ә. Марғұлан – аса білгір тарихшы. Оның қола дәуірінің тамаша, жарқын сәттерін суреттеген «Древняя культура Центрального Казахстана», қазақ даласында көшпелі өмір салтының қалыптасу кезеңіне арналған «Бегазы-Дандыбаевская культура Центрального Казахстана» атты қомақты монографиялық еңбектері – дүниежүзіне белгілі, Қазақстандағы археологиялық зерттеулердің шыңы іспеттес

“... Білімге бата

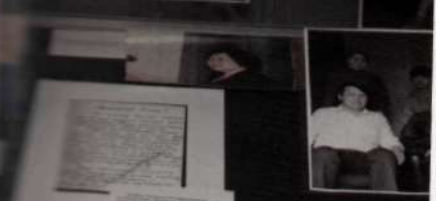

Төрағалық Кеңес мүшелері
М. Ә. Әбдіқалиев

М. Ә. Әбдіқалиев

... ерменмен еусындап е

дүниелер.

1950 жылы «Из истории городов и строительного искусства Древнего Казахстана» атты әйгілі кітабы жарық көрді. Онда қазақтың ата-бабасы таза көшпелі халық болмағаны, қазақта отаршылдық дәстүрдің ертеден келе жатқаны археологиялық, архитектуралық және этнографиялық мазмұндағы материалдар негізінде көрсетілді.

Ғалым Сырдария бойындағы қалалардың пайда болуын, дамуын қаңлы, оғыз, қыпшақ тайпаларының тарихымен, көшпелілікті, отырықшылықпен ұштастыра қарастырады. Аталған кітабында, Ә. Марғұлан Оңтүстік Қазақстан экспедициясы тапқан материалдарға сүйене отырып, Отырар мен оның айналасындағы қалашықтар қалдықтарын сипаттайды. Кітапта Отырар сұлбасының сызбасы, керамика суреттері келтіріледі.

Ә. Марғұланның зер сала зерттегендерінің бірі – Қыдырғали Қасымұлының «Тарих-и Оразмұхаммед» атты еңбегі. Бұл еңбекті де дерек көзі ретінде Қазақстанда арнайы талдауға алынуы Ә. Марғұлан өсімімен байланысты «Күміс сандық құпиясы» атты мақаласында ғалым Ресей кітап қорларына түскен Оразмұхаммед сұлтанның жеке кітапханасы жөнінде жазып, жалпы қолжазба мәдениетінің ортағасырлық қазақ қоғамына да тән болғандығына тоқталады[4]. «Мұндағы ең қадірлі нәрсе», – деп көрсетеді Ә. Марғұлан, – «...сол кездегі мәдениетке үлгі болған Сыр

бойындағы қалаларға көп тараған тарих, әдебиет, шежіре туралы айтылатын кітаптардың өте сирек түрлерін жиып алуы. Сырдариямен байланысудың мәдениетке үлгі болатын бір келесі түрі – XVI ғасырдағы қазақтардың араб қарпімен жазған хаттары. Оларда араб жазуы ғасырлар бойы толық қалыптасып, қазақтардағы жазу мәдениеті өзбек, түркмен, татарлардағы сияқты бір қалыпқа түскенін көрсетеді...» [5].

«Казахское народное прикладное искусство» деп аталатын үш томдық еңбегінде қазақтың қолөнері және сәулет өнерлеріндегі зерттеулерін жүйелеп, олардың ғылыми негіздерін жасауға көп көңіл бөледі. Бұл еңбек ұлттық өнерімізді ұрпақтарымызға жеткізіп, оларға эстетикалық тәрбие береді.

«Орталық Қазақстан архитектурасы» деген кітабы ғалымның қаламынан шыққан соңғы дүние болып саналады.

Аталған кітаптардың барлығы да ғылыми орталықтағы ғалымның мұражай-кітапханасында сақтаулы тұр. Орталық мұражай қорын ғалымның кітаптарымен қатар, көп жыл пайдаланған жеке заттары, экспедиция кезінде табылған қыштан жасалған құмыра, ыдыс қалдықтары, сондай-ақ телеграммалар, хаттар, шақыру билеттері, фотосуреттері толықтырып тұр.

«Ә. Марғұлан ашқан жаңалықтар қазір де жалғасын тауып жатқандықтан «Қазақстанды Еуразия көне мәдениетінің бөсігі» деп атай бастады», «Академик Ә. Марғұлан – ұлы ғалым, азамат

және гуманист», – деген Президент Н. Назарбаевтың сөзі ғұлама ғалымның баға жетпес зерделі еңбектерінің тәрбиелік мәнін, қажымас қайраткерлік еңбегінің нәтижесін көрсетіп тұрғандай әсер береді.

Белгілі ғалым М. Жолдасбеков «Ғалымдардың ғалымы Әлкей Марғұлан» атты мақаласында оның телегей теңіз білімін «Әлкей Хақанұлы нағыз әр салалы ғалым, себебі, ол – әдебиетші, тарихшы, түрколог, археолог, өнер зерттеушісі әрі саяхатшы-этнограф. Осыған Әлекеңнің ұстаздығы мен жазушылығын қоссақ, бір адамның басына осынша бақыттың топтасуы – сирек кездесетін құбылыс», – деп сипаттаса, ал мінезіндегі қарапайым адамгершілік қасиеттері жөнінде «Осынша көп білгеніне қарамастан, бұл кісілер сұмдық қарапайым еді. Олармен сәлемдесу, сөйлесу онша қиын болмайтын», – деп еске алады [2,14].

«Отырар кітапханасы» ғылыми орталығының сирек кітаптар мен қолжазбалар бөліміндегі ғалымның мол мұрасы – еліміздің ертеңі үшін таптырмайтын зор қазына. Мұндағы Ә. Марғұланның

аса құнды кітапханасы мен қолжазбаларын, альбомдарын, бағалы бұйымдарын насихаттау – бөлім қызметкерлерінің борышы.

Ә. Марғұланның жеке кітапханасында сирек кездесетін кітаптар да сақталған. Мысалы, Абай Құнанбаев. Өлеңдер 1954 ж.; Әдебиет және искусство, 1941 ж.; Дадашев С. А. и др., Архитектурные памятники Баку. 1946 г.; Дадашев С. А. и др., Архитектура Азербайджана 1948 г..

Тәуелсіз мемлекетіміздің тұғыры нығайып, ұлттық құндылықтарымызды, төл тарихымыз бен өдебиетімізді дамыту, тың деректермен байыту бағытында келелі мәселелерге бетбұрыс жасаған бүгінгі уақытта өдеби мұраларда жатқан көркем дүниелерді қайта көтеру, оның өсіп-өнуіне үлес қосқан айтулы ғалымдардың мұраларын жан-жақты зерделеу – жас ұрпаққа

білім беру және оларды ұлттық мүдде негізінде тәрбиелеудегі көкейкесті мәселенің бірі.

Бұл Елбасымыз Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына арнаған дәстүрлі Жолдауларынан бастама алып, «Мәдени мұра» Ұлттық стратегиялық жобасы негізінде жүргізіліп жатқан мемлекеттік деңгейдегі игі істерге атсалысу болып табылады.

Ғылымның сан саласын жете меңгерген парасатты ғұлама, Қазақстандағы археология ғылымының негізін салушы зерделі ғалым, ғылымның көрнекті ұйымдастырушысы, аяулы азамат және педагог Ә. Марғұланды бүкіл қазақ жұртшылығы өзінің адал ұлы ретінде құрмет тұтады [1,17]. Бүгінгі жаһандану жағдайында Ә. Марғұланның ғылыми еңбектері жастарымыздың бойына ұлттық тәрбиені қалыптастыруда маңызды рөл атқарып отыр.

1. Марғұлан Ә. Х. Шығармалары. I том. Алматы: Алатау, 2007.- 608 б.
2. Жолдасбеков М. Ғалымдардың ғалымы Әлкей Марғұлан. //Zaman – Қазақстан 1998 жыл 17 көкек.
3. Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихы. I том. Алматы: ҚазАқпарат, 2008.- 646 б.
- 4,5. Қазақ әдебиеті, 2004. 1-қаңтар. 3 б.

